

KALKINMA VE ALTYAPI

Yusuf BAYRAKTUTAN*

GIRIŞ

Gelirin hem bir fonksiyonu hem de bir kaynağı olan yatırımlar çeşitli biçimlerde sınıflandırılıyor. Bunlardan biri de üretken yatırımlar-altyapı yatırımları tasnifidir.

Bir ekonomide üretken faaliyetlerin aksamadan sürdürülebilmesi, büyük ölçüde, ekonominin temelini oluşturan altyapı yatırımlarının yapılmasındaki başarıya bağlıdır.

Altyapı yatırımları, ulaştırma-haberleşme tesislerinin oluşturulmasından, eğitim, sağlık imkânlarının geliştirilmesine değin geniş bir alana yayılmaktadır. Bu yatırımların önemi, güçlü sermayeye olan ihtiyacı, uzun süreyi kapsayışı ve sosyal faydalarının özel faydalarından fazlalığı çağdaş sosyal refah devletinin yükümlülüklerini artıran başlıca nedenlerdir.

Az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmaları için altyapının taşıdığı önem, konuya bir başka boyut kazandırıyor. Nitekim az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmede karşılaştıkları en büyük engel yeterli sermaye birikiminin (yatırım ve tasarruf) olmayışıdır. Özel sektörün ekonomik kalkınma amacına yönelen yatırımlara girişiminde diğer etkenlerin yanında, kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmesi gereken bir dizi temel yatırıma ihtiyaç duyulacağı açıktır. Devletin ekonominin düzenli işleyişini sağlamada kullandığı kısa vadeli araçların (para politikası araçları gibi) yanısıra, iktisadi faaliyetlerin temel düzenleyicisi olarak görünmesine neden olan faaliyet alanı, altyapı yatırımlarıdır.

Bu çalışmada biz, iktisadi kalkınmada kilit rol oynadığını düşündüğümüz "altyapı ve altyapı yatırımları" ile neyi kastedtiğimizi belirttikten sonra, altyapı yatırımlarının türleri ve özelliklerini ele alacak, üretken yatırımlarla ilişkisini irdeleyip iktisadi etkileri üzerinde duracağız.

* Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi.

I. KAVRAM : ALTYAPI ve ALTYAPI YATIRIMLARI

Önceleri orduların ulaştırma ve lojistik hizmetler anlamında kullanılan, Marx'la birlikte siyasal dönüşüm dinamiği halinde algılanan ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra canlı tartışmalara sahne olan altyapı kavramı, "bir toplumun, karayolu, demiryolu, üretim tekniği ve gücü, birikmiş işgücü ve eğitimi, ekonomik organizasyonu, enerji santralleri, eğitim ve sağlık kurumları, sosyal kurumlarını ifade eden bir terimdir"¹.

Binaenaleyh altyapı yatırımları, "yol, köprü, baraj, enerji üretimi ve eğitim tesisleri gibi doğrudan doğruya mal ve hizmet üretmeyen, fakat yarattıkları dışsal tasarruflar ve sağladıkları kolaylıklarla diğer yatırımların yapılmasını teşvik eden yatırımlardır"².

Devlet, özel sektör ve kamu iktisadi kuruluşlarının yatırımlarına yön vermek ve onların verimliliklerini yükseltmek için bazı yatırımlara girişir. Bu tür yatırımlar, bir işletmenin, bir kuruluşun tek başına başaramayacağı kadar büyük ekonomik sorumlulukları gerektirdiğinden çoğu kez devlet tarafından yapılır. Yollar, limanlar, barajlar vs. -biri temel olarak- iktisadi faaliyette bulunan işletmelerin verimini yükseltirler³. İktisadi altyapıya ilişkin bu tür yatırımlar yanında eğitim, sağlık ve sosyal refah alanlarında insan unsuruna yapılan yatırımlar da söz konusudur. Bunların tümüne birden altyapı yatırımları denmektedir.

II. ALTYAPI YATIRIMLARININ ÖZELLİKLERİ

Altyapı yatırımlarının özellikleri, bu yatırım türünün başka yatırımlarla farkını ortaya koyar. Bu farklılıklar genel hatlarıyla şunlardır:

- Birincisi, altyapı yatırımları, fiziki sermayenin artırılması ve beşeri sermaye kalitesinin yükseltilmesi ile ilgilidir.

- İkincisi, ekonominin üretken sektöründe, özellikle sanayide, üretim ve gelişme için asgari bir altyapı gereklidir. Bu gereklilik bazı iktisatçıları oldukça dramatik sonuçlara götürmüştür. Meselâ Rustow'a göre, gelişmemiş ülkeler önce asgari bir altyapı düzeyine sahip olmalıdır. Bu altyapının oluşturulması pahalı olduğundan, ekonomiyi gelişme yolunda harekete geçirebilmek için ya geniş miktarda yabancı sermaye bulunmalı ya da üretken faaliyetler sınırlandırılmalıdır⁴.

İktisadi faaliyet için asgari bir altyapı gerekliliği, altyapı yatırımı-üretken yatırım ayırımı üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Az gelişmiş ekonomiler, bazen altyapı yatırımlarının yeteri kadar yapılmamış olması nedeniyle üretken yatırımları gerektiği gibi artıramazlar⁵; sanayileşme hızı ve yabancı sermaye akımı bundan etkilenir.

-Üçüncüsü, altyapının sağladığı hizmetler ithal edilemez. Gerçi uygulamada bir takım istisnalar görülmektedir ama, en azından politik mülhazalarla bunlar sınırsız ve sürekli olamaz.

¹R. Turanlı - T. İşgüden, A. Ekonomik Sözlüğü, Bilim Teknik Y., İst., 1987, s. 6

²V. Savaş, Kalkınma Ekonomisi, Beta Y., İst., 1986, s. 129.

³A. Kılıçbay, İktisadi Planlama, İ.Ü.İ.F.Y., İst., s. 61.

⁴W.W. Rustow, İktisadi Gelişmenin Merhaleleri (Çev. E. Güngör), İst., 1966, s. 21.

⁵V. Savaş, a.g.e., s. 130.

-Dördüncüsü, teknolojik olarak, büyük altyapı yatırımları, yoğun sermaye gerektirir. Tamamlanmaları uzun zaman alır, işletme döneminin başlarında atıl kapasite ile çalışırlar; bu yüzden sermaye/hasıla oranı* yüksektir, atıl kapasite kullanıldıkça bu oran küçülür. Ayrıca altyapı yatırımları, oluşturduğu dışsal ekonomi** ile diğer sektörlerde maliyetlerin düşmesini sağlar⁶.

-Beşincisi, altyapı yatırımlarını çoğunlukla devlet yapar. Bunun nedeni, altyapı yatırımlarının niteliği ve piyasa ekonomisinde fiyatların rolüdür.

-Son olarak, altyapı yatırımları çoğunlukla bir defa yapılır, bu yüzden de devlet eliyle gerçekleştirilmelidir⁷.

III. ALTYAPI YATIRIMLARININ TÜRLERİ ve FAYDALARI

Çalışmamızın bu kesiminde beşeri ve fiziki altyapının başlıcaları ile bunların faydaları üzerinde duracağız.

A. EĞİTİM YATIRIMLARI

Nüfus, hem miktar, hem de onu teşkil eden fertlerin kalitesi ile iktisadi kalkınma yönünden büyük önem taşır. İktisadi kalkınma, insan eliyle ve zekâsıyla gerçekleştirilebileceğine göre, her türlü ilerlemenin temel unsuru, "beşeri kaynak" denen insan zeka ve kabiliyeti olmaktadır.

Beşeri kaynak iktisat ilminin, başından beri, üzerinde önemle durduğu üretim faktörlerinden birini teşkil etmiştir. A. Smith, bunu "sabit sermaye"*** kavramı içine dahil ederken A. Mashall, eğitimi milli yatırım olarak niteliyor ve "bütün kapitalin en değerlisi, insana yatırımdır" diyordu⁸. İnsana yatırım, başlıca üç çeşit harcamadan oluşur; eğitim, sağlık ve beslenme. Beşeri kaynaktan yeteri derecede yararlanılabilmesi, bu üç harcamanın genelde "eğitim yatırımları" kastedilir⁹.

İktisadi gelişmede ilgilerin eğitime yönelmesinde başlıca iki etken vardır. Birincisi Sputnik'in uzaya gönderilmesi olmuştur. Bu olay gelişmiş ülkelerde, teknik başarıların yüksek gelir seviyesine değil, fakat işgücündeki eğitim seviyesi ile araştırma ve eğitime ayrılan kaynakların nisbetüne dayandığının farkedilmesine neden olmuştur. İkinci etken ise, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının sadece maddi yatırımlar için mali imkânların

* Sermaye - hasıla oranı: hasılda bir birim artış sağlamak için ne kadar yatırıma ihtiyaç olduğunu gösteren katsayı.

** Dışsal ekonomi: Bir sektöre yapılan yatırımlar dolayısıyla başka bir sektörde kârlılığın artmasıdır.

⁶ K. Bulutoğlu, Kamu Ekonomisine Giriş, Filiz Y., İst. 1988, s. 12; H. Erkan, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, Dokuz Eylül Ün. Y., İzmir, 1987, s. 43.

⁷ Rustow, a.g.e., s. 23, Kılıçbay, a.g.e., 63.

*** Sabit sermaye üretim sürecinde sabit olarak yer alan ve amortisman hesabına giren bina, makina vb varlıklardır.

⁸ Zikreden Savaş a.g.e., s.255

⁹ Savaş, a.g.e., s. 256

varlığına değil, hiç olmazsa aynı derecede, gerektiği kadar vasıflı insan yetiştirilmiş olmasına da dayandığının farkına varılmış olmasıdır¹⁰.

Hızlı kalkınma için diğer şartlar veri iken, beşeri kaynakları kullanma yönünden iki imkân vardır¹¹: Nüfus miktarını çoğaltmak ve genel nüfus içinde işgücü miktar ve/veya kalitesini yükseltmek. Eğitimin işgücü arz ve talebi açısından taşıdığı önem gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle kalkınma sürecinde işgücünün üretim faktörü olarak aktif bir rol oynaması sonucunda ekonomi ve eğitim birbirinden gitgide artan taleplerde bulunmaktadır¹².

İktisadi gelişmenin, bunu gerçekleştirecek insan unsuruna ihtiyaç göstermesi, kalkınmanın, beşeri kaynakların inkişafına bağlı olduğu gerçeği, eğitimin rolünü ve tesirini ortaya çıkarır. Bir toplumda bazı mal ve hizmetler üretilebilir, bazı teknolojiler ithal edilebilir. Ancak üretim ve/veya ithal edilen teknolojileri kullanacak kalifiye işgücü yoksa bunun fazla bir anlamı olmayacaktır¹³. F. Harbinson'un da dediği gibi, "bir memleket, beşeri kaynaklarını inkişaf ettiremezse, maddi ekonomik ve politik olarak gelişemez"¹⁴.

Eğitim, maliyet-etkinlik oranı* yüksek bir yatırım sahasıdır. Eğitimden faydalananların kişisel gelirlerinin artması, mobilite imkânı sağlamakta ve sosyal tabakalaşma piramidinde tırmanmayı kolaylaştırmaktadır. "Eğitimin üretim veçhesi ise, eğitim gören ferdi, cemiyetin talep ettiği vasıflarla donatarak prodüküf bir hale getirme veçhesidir"¹⁵. Bir memleket, sahip olduğu işgücünü, verimliliği düşük faaliyetler ve sektörlerden yüksek olana aktardıkça, eğitim ve öğretim yoluyla işgücünün kalitesini artırdıkça iktisadi kalkınmasını, hızlandırır¹⁶. Eğitim, işgücünün, geleneksel ve/veya vasıfsız mesleklerden daha çok teknik uzmanlık gerektiren mesleklere geçişini kolaylaştırır¹⁷.

Modern hayatın karakteristiği olan teknolojik seviyedeki karmaşıklık, nitelikli işgücüne talebi artırmıştır. Teknolojik ve sosyal alanlardaki hızlı yenilik ve değişmelere ayak uydurabilmek için, herşeyden çok değişen şartlara ve yeniliklere intibak kabiliyetine

¹⁰H.C. Bos-İktisadi Gelişimde Eğitimin Yeri ve Değeri [Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim (Konferans Tebliğleri)], İst., 1967, s. 65

¹¹S. Zaim, Türkiye'nin İktisadi ve Sosyal Gelişmesinde İşgücü ve Prodüktivite Meselelerinin Önemi ve Tesirleri, Çalışma Ens. Y., İst 1962, s. 4

¹²A. İkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İ.Ü.İ.F.Y., İst., 1983, s. 25

¹³N. Karasar, Eğitim - Teknoloji İlişkisi (Teknolojik Gelişmeler Karşısında İşgücünün Eğitim, Uyum ve İstihdam Sorunları Senaryosu) MPMY., Ank., 1988, s. 334

¹⁴Zikreden M. Erkal, Bölgearası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması, Şamil Y., İst. 1978, s. 187

*Maliyet - etkinlik oranı: Belli düzeyde verim elde etmek için katlanılması gereken maliyeti ifade eder.

¹⁵M. Ekral, Bölgearası dengesizlik ve Doğu Kalkınması, Şamil Y., İst. 1978, s. 187

¹⁶E. Trzcinski ve S. Randolph, Human Capital Investments and relative Earnings Mobility, Economic Development and Cultural Change, October 1991, p. 153

¹⁷Ibid, p. 162

ihtiyaç vardır¹⁸. Eğitimin eğitilene kazandırdığı yararlar dışında, sosyal yararlarının da olması, vatandaşlar arasında fırsat eşitliğini gerçekleştirme amacı, günümüzde eğitimin büyük ölçüde kamu ekonomisince üstlenilmesine sebep olmuştur¹⁹. Bu alanda devletin yaptığı harcamalar, açıkça görülme bile, önemli verimlilik artışı sağlayan bir özelliğe sahiptir.

B. SAĞLIK YATIRIMLARI

Sağlık yatırımlarında temel ilke, halkın sağlık düzeyinin yükseltilmesidir. Bu alandaki harcamalar, genellikle, çevre sağlığı koşullarının düzeltilmesi, halkın sağlık konusunda eğitilmesi, salgın hastalıkların önlenmesi, beslenme imkânlarının geliştirilmesi ve nüfus planlaması alanlarını kapsamaktadır²⁰.

Tedavi koruyucu hekimlikle verilen sağlık hizmetleri, insanların çalışma gücünü artırdığından üretim kapasitesini destekleyen bir yatırım sayılır. Canlı ve cansız çevre üzerinde yürütülen koruyucu hekimlik hastalık ihtimalini azaltarak kolektif yarar sağlar. Eğitim ve/ veya maddi katkı biçimindeki beslenme hizmetleri sağlık koruma hizmetlerinin insan bünyesinde yürütülen bir şeklidir²¹. Aile planlaması, aileleri doğumların zaman ve sayısına karar verme özgürlüğüne kavuşturmayı amaçlar. İstenmeyen çocuk, aileye olduğu gibi, doğal kaynaklar ve sermaye yetersiz ise, ülkeye de yük olacaktır.

Sağlık koşullarının iyileştirilmesine ilişkin hizmetler, ister yeşil alanların oluşturulması/ geliştirilmesi biçiminde genel ve dolaylı, ister muayene, tedavi vb. işlerin düzenlenmesi ve uygulanması biçiminde özel ve doğrudan olsun, devletin doğal ve sürekli bir görevidir. Zira bu hizmetlerden sağlanan özel yarar yanında sosyal yarar da söz konusudur. Üstelik halkın sağlık durumu ne kadar iyi olursa, iktisadi verimlilik de o kadar yüksek olur. Dolayısıyla bu harcamalar, gelecekteki ihtiyaçların giderilmesinde bir kaynak yaratan yatırım niteliğine sahiptirler. İktisadi anlamda, özellikle az gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarının büyük kısmına tekabül eden hastane vb. nin inşası doğrudan yatırım niteliğindedir²².

C. ULAŞTIRMA - HABERLEŞME YATIRIMLARI

Faktör mobilitesi, kuruluş yeri seçimi, pazarlama imkânları vb. nedenlerle bir iktisadi bünyede, ulaştırma ve haberleşme konusu önemli bir yere sahiptir. Günümüzde ulaştırma kuruluşlarının özel girişimcilerin elinde bulunduğu ülkelerde bile, bu kuruluşların büyük kesiminde devlet müdahalesi görülmektedir. Bu hizmetler, gerektirdiği altyapının büyüklüğünden ve yarattığı dışsal kazançlardan ötürü kamu ekonomisinin kapsamına girmektedir²³.

¹⁸N. Çömlekçi, *Türkiyenin İktisadi Kalkınmasında Eğitimin Rolü*, Eskişehir İTİA Y., Ank., 1971, s. 8

¹⁹Bulutoğlu, a.g.e., s. 328

²⁰DPT, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıllık 1963-1967)*, Ankara 1963, s. 406.

²¹Bulutoğlu, a.g.e., s. 301.

²²G.M. Meier, *Leading Issues in Economic Development* Oxford Un. Press, 1976, p. 498.

²³Bulutoğlu, a.g.e., s. 328

Bu alanda büyük ölçüde temel yatırımlar söz konusudur. Ulaşım ağının oluşturulması ve geliştirilmesi, özel sektör yatırımları için elverişli bir ortam sağlar. Ulaştırma imkânları sayesinde, endüstriyel üretime yeni pazarlar bulunur. Zirai üretim pazara ulaştırılır.

Bir ülkede, yüksek bir iktisadi gelişme için çeşitli coğrafi bölgeler arasında ulaşım imkânları sağlanması gerekir. Üretim alanında, önceden elde edilmiş bulunan kapasitelerin, tamamen kullanılması gerekiyorsa mal dolaşımını güçleştiren ya da tamamen engelleyen darboğazlar söz konusu olmamalıdır. Bu durumda, ulaştırma sektörüne yapılan devlet yatırımları, ekonominin etkinlik derecesini önemli ölçüde belirlemiş bulunmaktadır²⁴.

Ulaştırma - haberleşme yatırımları bir yandan, özel tüketim ve yatırım düzeyinin ilerideki yüksekliğini, öte yandan bölgelerarası gelişmişlik farkını etkilediğinden²⁵, kalkınmada önemli yere sahiptir.

D. ENERJİ YATIRIMLARI

Aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve soğutma için gerekli olduğu kadar, makinaların çalıştırılmasında ve elektrolitik proseste "vazgeçilmez ve bazı durumlarda da ikamesi olmayan bir girdi"²⁶ niteliğindeki enerji, konuttan sanayiye kadar her sahada kullanılmaktadır. Bu niteliği ile enerji üretimi- dağıtımı kamu ekonomisi kapsamına girmektedir.

Özel sektörün bu alanda faaliyeti imkânı bulunmakla birlikte, sanayileşmenin ve yükselen yaşama düzeyinin gerektirdiği enerjinin sağlanmasında devlet tekeli ve milli kaynakların değerlendirilmesi temel ilke olarak alınmaktadır²⁷. Özellikle atom enerjisi projelerinde, devletin bu tutuma açıkça ortaya çıkmaktadır. Devletin bu alanda yükümlülüğü üzerine almasını haklı çıkaracak ekonomik ve politik bazı temel zaruretler vardır.

Mesela, dış kaynaklardan enerji temini, dışa bağımlılık riski taşıdığından, bu hususun itiyatla ele alınması ve öncelikle milli kaynakların geliştirilmesi önem taşır.

Ayrıca bir ekonomide uygulanan üretim tekniği açısından enerjinin bol ve ucuz olarak temini önemlidir. Böyle bir etkiye sahip olan yatırımların da temel yatırım olarak anlaşılması gerekir²⁸.

²⁴E. Zeytinoğlu, Türkiye'nin İktisadi Bünyesi, İst., 1969, s. 308

²⁵Ö. Abuşoğlu, Ö. İnan, Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Gelişme İçin Bir Model, TOBB Y., Ankara, 1989, s. 7.

²⁶a.g.e., s. 8

²⁷DPT, Planlama, DPT. Y., Ankara, 1973, s. 92

²⁸Zeytinoğlu, a.g.e., s. 301

E. KENTSEL ALTYAPI YATIRIMLARI

Konut ve yol, su kanalizasyon gibi yerleşme koşullarının düzeltilmesine ilişkin çalışmalar insan ihtiyaçlarını karşılama amacına hizmet ettiği ölçüde, ekonomik verimliliğin yükselmesine katkıda bulunur. Ancak bu tür yatırımların, uygun yerlerde ve yeterli büyüklükte yapılıp yapılmaması önemlidir. bu nedenle iyi bir imar planı hazırlanmalıdır.

Kentsel hizmetler, büyük ölçüde, yerel örgütlerce (belediye) karşılanır. Bunların piyasa talebine bırakılması büyük sakıncalar yaratır, üretim etkinliği açısından israfa sebep olur, bu hizmetlere talebin insanların arzusuna bırakılması, yeterince talep edilmemesine, dolayısıyla negatif komşuluk etkilerine* yolaçar²⁹.

Birim maliyeti düşürmek ve zararlı komşuluk etkilerini önlemek üzere sunulması gereken başlıca belediye hizmetleri 1) Sokak, meydan, park, aydınlatma, 2) Su ve kanalizasyon, 3) İtfaiye, 4) Dinlenme ve eğlence yerleri, 5) Kentiçi trafik hizmetleri.

Günümüzde konut ihtiyacı özel sektörce tamamen karşılanabilir durumdadır. Kamunun bu alana müdahalesi, geçeköndü önleme ve ıslahı ile yatırımcıların teşviki biçiminde olmaktadır. Teşviklerle, verimlilik artışı yanında özel sektörün inşaat faaliyeti yükseltilmekte, sonuçta sağlıklı yerleşim birimleri teşkili ve kiraların düşürülmesi gibi sosyal politika açısından da bir takım kazanımlar sağlamaktadır.

IV. ALTYAPI YATIRIMLARI İLE ÜRETKEN YATIRIMLAR ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Altyapı yatırımları ile üretken yatırımlar arasında karşılıklı etkileşim, kalkınma politikalarının tayini ve uygulanmasında dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Zira az gelişmiş ekonomiler, bazen altyapı yatırımlarının yeteri kadar yapılmamış olması nedeniyle, üretken yatırımları gerektiği gibi artıramazlar. Yeterli altyapı yatırımlarının bulunmaması, az gelişmiş ekonomilerde sanayileşme hızını ve bu ekonomilere yabancı akımını büyük ölçüde engeller. Bazan da altyapı yatırımlarına öncelik verildiği için üretken yatırımlar gerektiği gibi yapılamaz. Birincisine "yetersiz altyapı ile kalkınma", ikincisine ise "atıl kapasiteli altyapı ile kalkınma" adı verilir³⁰. Her iki kalkınma yolu benzer sonuçlar doğurmakta, belli bir zaman sonra hangi tip yatırım yapılması gerektiğini belirtmekte, adeta dolaylı yoldan karar verme görevini üstlenmektedir. Meselâ, altyapı yatırımları yapılmadan önce düşünülmeyen bir dizi üretken yatırım projeleri, bu yatırımların yapılmasıyla ele alınıp gerçekleştirilebilir. Altyapı yatırımları, üretken yatırımların, özellikle özel sektör yatırımlarının rantabilitelerini artırarak, onlar üzerinde özendirici bir etki yaratmaktadır. Öte yandan ürün talebi ve ona bağlı yatırımların baskısı, iktisadi kalkınmayı planlayan ve yürüten organları, altyapı yatırım hızını artırmaya yöneltebilir.

*Negatif komşuluk etkileri (Negatif dışsal ekonomi) Birtakım beşeri faaliyetlerin başkalarına verdiği zarar

²⁹Bulutoglu, a.g.e., s. 355

³⁰Savaş, a.g.e., ss. 130-132

Milli kaynakların tamamı, üretken faaliyet alanlarına kaydırılarak, bunların üretimini artırma amacıyla kullanıldığı takdirde, belli bir süre için ekonomik refah hızla artar. Buna karşılık milli kaynakların tamamı, altyapı kapasitesini sağlamlaştırma ve artırma hedeflerine yöneltildiği takdirde, üretken faaliyetler belirli bir düzeyde kalır ve iktisadi refah düzeyi alçalır. Bu nedenlerle, dolaylı etkili altyapı yatırımları ile dolaysız etkili yatırımlar arasında ülkenin iktisadi şartlarına uyan bir "optimal oran" bulunması zaruridir.

V. ALTYAPI YATIRIMLARININ ETKİLERİ

Genel olarak yatırımların ekonomiye iki türlü etkide bulunduğu bilinmektedir. "gelir artırıcı" ve "kapasite yaratıcı" etkiler. İktisadi kalkınmanın stratejik araçlarından olan altyapı yatırımlarının bunlara ilaveten, produktivite artırma, ekonominin yapısal değişimini sağlama ve düşük istihdamdaki ekonominin harekete geçirilmesi gibi etkileri de vardır. Şimdi bunları, kısaca gözden geçirelim.

A. GELİR ARTIRICI ETKİ

Altyapı yatırımlarının kısa dönemde yarattığı ilk etki, gelirleri artırmak olmaktadır. Herhangi bir altyapı alanında yatırım kararının uygulanmasına geçildiği andan itibaren, iç ya da dış finansmanla bir harcama akımı ortaya çıkacaktır. Bu harcama üretim faktörleri gelirlerinde bir yükselmeye neden olacaktır. Altyapı yatırımlarının yapılmasıyla milli gelirden meydana gelen ve yatırım örcesi gelir düzeyinin yükselmesi biçiminde ortaya çıkan etkiye altyapı yatırımlarının "gelir etkisi" denir. Buna bağlı olarak, altyapı yatırım hacmindeki artışın, milli geliri ne oranda artıracığını gösteren katsayıya "altyapı yatırımlarının gelir çarpanı" adı verilmektedir³¹.

İster beşeri, ister fiziki altyapı alanında yapılsın her tür yatırım harcamasının, ekonomide meydana getirdiği bir gelir artışı söz konusudur.

B. KAPASİTE YARATICI ETKİ

Altyapı yatırımlarının gelir etkisi kısa ve uzun dönemlerde görülmesine karşılık kapasite yaratma etkisi sadece uzun dönemde görülebilmektedir. Aslında altyapı yatırımlarından beklenen de bu etkiyi yani üretim ve yatırım kapasitesinin artırılmasına yardımcı olmasıdır.

1. Üretim Kapasitesinin Yaratılması

Altyapı yatırımlarının yapılmasında asıl amaç, diğer yatırımların gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Yoksa doğrudan doğruya üretim kapasitesini artırmak değildir. Bu görev, üretken yatırımlarla ilgilidir. Ancak ekonomide, altyapı kapasite açığı varsa, altyapı yatırımı yapıldığında, üretken yatırımların kapasite etkisine benzer bir etki ortaya çıkabilir³².

³¹S. Ülgener, Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İst., 1970, ss. 290-291.

³²Bulutoglu, a.g.e., s. 101.

2. Yatırım Kapasitesinin Yaratılması

Üretken yatırımlar, altyapı yatırımlarının sağladığı, imkânlardan yararlanılarak kurulur ve faaliyette bulunur.

Kalkınma büyük ölçüde, ekonomide üretim gücünün büyümesine bağlı olduğuna göre, yatırımların kapasite yaratma etkisinde, dolayısıyla iktisadi kalkınma sürecinde en önemli yeri altyapı yatırımlarının alması gerekmektedir.

Altyapı yatırımlarının bu yolla kapasite yaratabilmesi için diğer yatırımları uyarması lazımdır. Başka bir deyişle, altyapı yatırımlarının yapılması, üretken yatırımlara yeni kapasite oluşturabilmeleri için bir neden olabiliyorsa ve üretim isteklerini etkilebiliyorsa, kapasite etkisi taşıyor demektir.

C. PRODÜKTİVİTE ARTIRICI ETKİ

İster beşeri, ister fiziki altyapı biçiminde olsun, yapılan her yatırımın, mevcut produktiviteyi olumlu yönde etkileyeceği açıktır³³. Zira produktivite artışından anlaşılan, milli ekonomide, ya miktarı belli olan üretim faktörü ile eskiye oranla daha fazla mal ve hizmet üretilmesi ya da belli bir mal ve hizmet üretiminin eskiye oranla daha az üretim faktörü kullanılarak elde edilmesidir. Altyapı yatırımlarının bu konuda önemli bir rolü vardır.

Altyapı yatırımlarının produktivite artırıcı etkisi, emek, sermaye ve doğal kaynaklar üzerinde ortaya çıkar.

Emek produktivitesinin artırılmasında doğrudan etkili olan beşeri altyapı yatırımlarıdır. Fiziki altyapı da işgücünün sektörel dağılımını etkileyerek, emek produktivitesini yükseltir³⁴.

Özellikle ulaştırma, enerji gibi fiziki altyapı yatırımları, sermayenin daha üretken kullanılması mümkün kılmakta ve dolayısıyla sermaye - hasıla oranını düşürmektedir.

Altyapı yatırımlarının produktivite etkisinin görülebilmesi için oluşturulan kapasiteden azami ölçüde faydalanılmalıdır. Böylece hem altyapı yatırımlarının, hem de bunlara bağlı üretken yatırımların sermaye - hasıla oranları düşecek, sonuçta yatırımların ve genel olarak ekonominin produktivitesi artacaktır³⁵.

Altyapı yatırımlarının bir kısmı, doğal kaynakların iyileştirilmesine ilişkindir. Ekonominin doğal kaynaklar yönünden zengin olması yeterli değildir. Kalkınma açısından önemli olan, üretken faaliyetlerin ihtiyacı olan doğal kaynakların kullanıma hazır hale getirilebilmesidir ki, bu da, bu amaca yönelmiş altyapı yatırımlarıyla mümkündür.

³³ *Ibid.*, s. 193.

³⁴ Meier, a.g.e., p. 538; Trzcinski ve Randolph, a.g.e., p. 154

³⁵ Savaş, a.g.e., ss. 51

D. EKONOMİNİN YAPISAL DEĞİŞİMİNE ETKİ

Yapısal değişimi getirmeyen bir gelişme süreci düşünülemez. Ekonomide yapısal değişim, ekonominin fiziki, kurumsal ve sektörel yapısının, insan kalite ve davranışlarının değiştirilmesini içerir. Söz konusu değişimler, üretim tekniğini ve sonuçta iktisadi yapının örgüsünü etkiler.

Altyapı yatırımları ile yükselen faktör kalite ve mobilitesi, düşen sermaye - hasıla oranı iktisadi faaliyetin sektörel dağılımını, yapısal dönüşümü besler.

Altyapı yatırımlarının Keynes'ten beri bilinen bir etkisi de düşük istihdamdaki bir ekonominin harekete geçirilmesidir. Meşhur "çukur kazdırıp, doldurma" önerisini hatırlatmakla yetinelim. Ayrıca altyapı yatırımlarının bu iktisadi etkileri yanında, bölgelerarası sosyal eşitsizliklerin giderilmesi, eğitim ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi sosyal etkilerini anmakla yetinelim.

SONUÇ.

Kalkınma, sanayileşme özdeşliği genel kabul görmektedir. Bir başka yaygın kanaat ise, sanayileşme için asgari bir altyapı zarurettir. Zira, bu altyapı olmadan üretken faaliyetlerin yapılması, özel sektörün yatırım projelerini kârlı bulması, dolayısıyla kalkınma mümkün değildir.

Devletin, ekonomide üretken faaliyetlerin aksaksız bir biçimde sürdürülebilmesi için yüklendiği görevlerden en başta geleni, altyapı yatırımlarını yapmaktır. Altyapı yatırımları, fazla sermaye gerektirdiğinden, uzun sürede tamamlandığından, düşük özel ve yüksek sosyal fayda taşıdığından ve ekonominin temelini oluşturduğundan devletçe ele alınmalıdır.

Enerji üretimi alanına yapılacak yatırımlar, iktisadi kalkınmaya destek ve öncü olacak niteliktedir. Hızlı sanayileşme, bol ve düzenli enerjinin varlığıyla mümkündür. Bu konuda, mevcut kaynaklar en verimli şekilde kullanılırken gelecekteki ihtiyaçlar için atom enerjisi v.b. kaynaklardan faydalanma imkânları araştırılmalıdır.

Ulaştırma - Haberleşme sektörüne yapılacak yatırımların da özel önemi vardır. Bu altyapı, ürün ve faktör dolaşımı için büyük bir zarurettir.

Yatırım kararları alınırken fiziki altyapı yanında, insan unsuru da dikkate alınmalıdır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, fiziki sermaye yatırımlarının, bu sermayeyi kullanmasını bilen, iyi yetişmiş, nitelikli işgücüne sahip ülkelerde çok etkili olması, iktisatçıları, bu konu üzerinde durmaya yöneltmiştir.

İnsan gücünün kalitatif olarak geliştirilmesinin, kalkınma politikalarında merkezi bir yer teşkil etmesi zarureti günümüzde yaygın olarak benimsenmektedir.

Eğitim ve sağlık yatırımları, insanların verimliliğini yükselten, çalışma isteğini artıran ve iktisadi kalkınmaya katkıda bulunmasını sağlayan bir etkiye sahiptir. Kalkınma için, insan unsurunun nitelikli ve verimli hale getirilmesi zaruridir.

İster beşeri, ister fiziki alanda olsun, altyapı yatırımlarının produktivite artırıcı etkisi kesindir. Başka bir ifadeyle, tutarlı bir altyapı politikası, ekonomide istihdam

edilen işgücü, fiziki sermaye unsurları ve doğal kaynaklardan daha iyi yararlanılmasını sağlayarak milli gelirin yükselmesine katkıda bulunur.

Bu arada gözden kaçırılmaması gereken bir husus da altyapı yatırımları ile üretken yatırımlar arasında, uzun vadede, kalkınma hızını maksimum kılacak, ekonominin sağlıklı ve dengeli biçimde işlemesini sağlayacak optimal bir oran bulunması gereğidir.

Sonuç olarak, kalkınma ve altyapı arasında çok yakın bir ilişki vardır. bu ilişki, uzun vadeli ekonomi politikalarında ve özellikle kalkınma planlarında stratejik bir rol oynar. Kalitatif ya da kantitatif olsun, fiziki ve beşeri altyapı, kalkınma politikasının çok önemli bir aracıdır.

KAYNAKÇA
KİTAPLAR

- Abuşoğlu Ö., İnan., Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Gelişme İçin Bir Model, TOBB Y., Ankara, 1989.
- Bulutoglu Kenan, Kamu Ekonomisine Giriş, Filiz Y., İstanbul 1988.
- Çömllekçi N., Türkiyenin İktisadi Kalkınmasında Eğitimin Rolü, Eskişehir İTİA Y., Ankara, 1971.
- DPT, Planlama, DPT. Y., Ankara, 1973.
- Erkal M., Bölge Açısından Azgelişmişlik, Der. Y., İstanbul, 1990.
- Erkal M., Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması, Şamil Y., İstanbul 1978.
- Erkan H., Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, Dokuz Eylül Ün. Y., İzmir, 1987.
- Hiç M., Büyüme ve Gelişme Ekonomisi, Montes Y., İstanbul, 1988.
- İlkin A., Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İ.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1983.
- Kılıçbay A., İktisadi Planlama, İ.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1981.
- Mcier G.M., Leading Issues in Economic Development, Oxford Un. Press, 1976.
- Savaş V., Kalkınma Ekonomisi, Beta Y., İstanbul, 1986.
- Rustow W. W., İktisadi Gelişmenin Merhaleleri (Çev. E. Güngör), İstanbul, 1966
- Turanlı R., İşgüden T., A. Ekonomik Sözlüğü, Bilim Teknik Y., İstanbul, 1987.
- Ülgener S. Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul, 1970.
- Zaim S., Türkiye'nin İktisadi ve Sosyal Gelişmesinde İşgücü ve Produktivite Meselelerinin Önemi ve Tesirleri, Çalışma Enst. Y., İstanbul, 1962.

MAKALE ve TEBLİĞLER

- Bos H.C., İktisadi Gelişmede Eğitimin Yeri ve Değeri (Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim (Konferans Tebliğleri), İstanbul, 1967.
- Karasar N., Eğitim-Teknoloji İlişkisi (Teknolojik Gelişmeler Karşısında İşgücünün Eğitim, Uyum ve İstihdam Sorunları Sempozyumu) MPM Y., Ankara, 1988.
- Trzcinski E., Randolph S., Human Capital Investments and Relative Earnings Mobility, Economic Development and Cultural Change, October 1991.